

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОЛІФОНІЧНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ
В ДЕРЖАВНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ
СОЦІОГУМАНІТАРНИХ СТРАТЕГІЯХ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

Київ 2021

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

**REPRESENTATIONS OF THE POLYPHONIC
NATURE OF NATIONAL EXISTENCE IN UKRAINIAN
OFFICIAL SOCIO-HUMANITARIAN STRATEGIES:
PRESENT CONDITION AND PERSPECTIVES**

ANALYTICAL PAPER

Kyiv 2021

Затверджено до друку та опублікування в мережі «Інтернет» вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 8 від 08.12.2021)

В і д п о в і д а л ь н и й р е д а к т о р
Ю. М. Половинчак

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в :

О. С. Онищенко, Ю. М. Половинчак, М. М. Хилько, Н. Г. Иванова,
С. Г. Закірова, А. В. Матвійчук, Г. В. Индиченко

УДК 316.73:327-049.5](477.1/.8) "20"

Репрезентації поліфонічності національного буття в державних національних соціогуманітарних стратегіях: стан та перспективи : аналіт. зап. / О. С. Онищенко, Ю. М. Половинчак, М. М. Хилько [та ін.] ; відп. ред. Ю. М. Половинчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2021. – 44 с.
ISBN 978-966-02-9851-4

Аналітична записка присвячена виявленню стану суспільного сприйняття та державного унормування українського простору у його амбівалентних характеристиках множинності, варіативності та цілісності. Дослідження має на меті введення проблеми репрезентації поліфонічності (варіативності) національного буття в контекст державної національної та соціогуманітарної стратегії. Авторським колективом виконано оцінку результативності системної інформаційно-культурної політики реінтеграції територій, які постраждали від зовнішньої агресії, до українського соціокультурного простору. Записка містить пропозиції стосовно забезпечення цілісності соціокультурного простору в контексті проблеми захисту національної безпеки.

Аналітична записка підготовлена в межах виконання наукового проєкту «Соціокультурний простір України у формуванні національної стратегії: територіальні ідентичності, ідентифікаційні символи, ментальні практики»

ISBN 978-966-02-9851-4 (друк.)

ISBN 978-966-02-9852-1 (електрон.)

© О. С. Онищенко, Ю. М. Половинчак,
М. М. Хилько та ін., 2021

© Національна бібліотека України імені
В. І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Поліфонічність національного буття як соціокультурне явище, наукова проблема та предмет державного регулювання	8
Розділ 2. Сучасний стан цілісності соціокультурного простору України	11
Розділ 3. Національний соціокультурний простір: державні стратегії в нормативних документах	17
Розділ 4. Проблеми вимушених переселенців у контексті соціогуманітарних процесів	28
ВИСНОВКИ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38

ВСТУП

Амбівалентність, різновекторність поглядів у будь-якому суспільстві слід визнати ознакою соціальної норми – як реакцію на різні (регіональні, поколіннєві, соціальні, культурні) умови становлення окремих особистостей чи формування різних спільнот, так і як передумову стійкості суспільства, його адаптивності, здатності реагувати на різні виклики. Конкурентність ідей та ідеологій, дискусії щодо перспектив розвитку є важливим чинником ефективності історичного поступу національної спільноти. Водночас важливо, особливо для перехідних суспільств із травматичним досвідом минулого, щоб явище суспільної різноманітності не набувало деструктивних тенденцій. Мусимо визнати, що висновок науковців НАН України, зроблений свого часу при оцінці рівня консолідації українського суспільства, все ще залишається актуальним: «Поряд із прагненням до консолідації суспільство завжди має миритися із наявністю певної конфронтації. У деяких проявах остання може бути навіть каталізатором консолідації. При цьому є межа, за якою конфронтація руйнує і консолідацію в соціальній системі, і соціальну систему як таку. Це особливо небезпечно в кризових умовах (фінансово-економічна криза, війна тощо). Чи маємо небезпечну межу конфронтації в нинішній Україні, у якій кілька кризових ситуацій поєднані? Мусимо відповісти ствердно. І саме тому повинні нині говорити про подолання конфронтації, розуміючи при цьому саме небезпечну її межу» [1].

Соціокультурна поліфонічність у межах однієї держави і нації є цілком природним і поширеним явищем, що за сприятливих обставин (відсутність зовнішньої агресії, сталі політичні інститути, позитивний соціально-економічний розвиток тощо) не загрожує ні національній єдності, ні існуванню держави, оскільки відмінності (регіональні, культурні, релігійні) не руйнують цілісного соціокультурного простору – об'єднуючі чинники переважають, вони суттєвіші за відмінності. За такого розвитку особливості виступають умовами культурного збагачення спільної спадщини, а не створення розділових ліній. В Україні ж, як під впливом історичних чинників, так і внаслідок сучасних несприятливих обставин, проблематика соціокультурних відмінностей набула більшого драматизму. Мав вплив і той факт, що проблематиці формування цілісного соціокультурного простору України тривалий час бракувало уваги влади, суспільства, дослідників. З одного боку, це було спричинено меншою увагою до соціокультурної проблематики загалом, яка на тлі економічних проблем 1990-х років стояла на нижчому щаблі серед

державних пріоритетів. З іншого боку, і державі, і суспільству бракувало розуміння необхідності «зшивання» України в цілісний соціокультурний простір. У регіональному контексті в Україні традиційно більше уваги приділялося нерівномірності економічного розвитку та відмінностям у політичних вподобаннях, ніж соціокультурним особливостям, хоча саме останні є стійкішими та в тривалій перспективі породжують більш складний комплекс проблем для єдності держави.

Усвідомлення необхідності посилення єдності України прийшло у вітчизняну політику після Помаранчевої революції 2004 р. й невдалої спроби створення прихильниками В. Януковича «Південно-східної української автономної республіки». Затверджена в лютому 2007 р. Указом Президента В. Ющенка Стратегія національної безпеки України серед ключових завдань називала «створення сприятливих умов для зміцнення єдності українського суспільства на основі європейських демократичних цінностей», «реалізацію комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави» [2]. Проте поставлені цілі не були належним чином реалізовані, зокрема через брак продуманості й системності роботи, слабку інформаційну й комунікаційну складову, спрямованість відповідної політики переважно в минуле, а не в майбутнє.

Брак цілісності соціокультурного простору України став одним із вагомих чинників, які сприяли російській гібридній війні проти України. Завдяки значним соціокультурним впливам на окремі регіони на сході та півдні України Російській Федерації вдалося нав'язати певній частині українських громадян свої пропагандистські наративи, що, серед іншого, призвело до початкової неготовності місцевих адміністрацій, населення та силових структур чинити належний опір окупації, сприяло швидкому захопленню російськими військами Автономної Республіки Крим, окремих районів Донецької та Луганської областей.

Усвідомлюючи значення соціокультурного чинника, РФ на окупованих територіях проводить політику, спрямовану на розрив соціальних, культурних, інформаційних, економічних зв'язків цих областей із рештою України. Блокуються українські ЗМІ, витіснено з усіх сфер українську мову, знищено українські культурні організації, ускладнено перетинання ліній розмежування аби мінімізувати людські контакти між жителями окупованих територій та підконтрольних державі українських регіонів. Все це суттєво ускладнить Україні інтеграцію цих територій після їх деокупації.

Усвідомивши шкоду, завдану єдності України деструктивними впливами Російської Федерації, українська влада, починаючи з 2015 р. проводить політику обмеження впливу РФ на українське суспільство, блокуючи пропагандистські російські інформаційні ресурси та підконтрольні російським спецслужбам соціальні мережі, обмежуючи в'їзд до України російським пропагандистам, у тому числі діячам масової культури.

Однак протистояння зовнішнім деструктивним впливам – це лише частина справи. Одночасно Україна має докладати зусиль для формування цілісного соціокультурного простору як міцного підґрунтя державної єдності. Значну роль у цьому може і має відіграти посилення міжрегіональних зв'язків в Україні.

РОЗДІЛ 1

ПОЛФОНІЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ, НАУКОВА ПРОБЛЕМА ТА ПРЕДМЕТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Проблематика цілісності соціокультурного простору тісно пов'язана з формування національної ідентичності, яке вітчизняні дослідники вважають одним із пріоритетних для української держави. Як слушно зауважує М. Рябчук, політична боротьба в Україні розгортається переважно між прибічниками двох самоідентифікацій – «советських і антисоветських українців». Обидві групи вважають себе українцями, але при цьому перші ідентифікують себе як близько споріднений із росіянами та білорусами східнослов'янський етнос, з якими потрібно спільно пишатися радянським минулим і спільно будувати майбутнє; для другої групи – Україна і її незалежність є екзистенційною цінністю. Особливість українського випадку в тому, що жодна з ідентичностей не має суттєвої переваги, яка дала б їй змогу виграти в конкуруючій: «Ідеться, сутнісно, про українсько-український поділ, про дві несумісні (чи важко сумісні) версії української ідентичності, два різних розуміння, що таке Україна, українці, українська культура, українське минуле й українське майбутнє. ... Гібридна війна, яку Росія розв'язала проти України, виопуклила не лише ціннісний, але й ідентичнісний аспект цього конфлікту. Адже і “Русский мир” для одних, і “Європа” для інших є водночас і системою цінностей, і об'єктом самоідентифікації, актуальної чи бажаної. Росіяни роблять акцент на мовній, етнічній, конфесійній спорідненості, аби ідентифікуватися з українцями (“майже один народ”, як повторює В. Путін) і відмежуватися від ціннісно ворожого їм Заходу; українці ж роблять акцент на свободі та демократії, аби ототожнитися з європейцями і відмежуватися від автократичної Росії» [3].

Визначення соціальної згуртованості не надається в документах міжнародних організацій, залишаючи простір для інтерпретацій, залежно від національних культурно-історичних практик. Визнаючи утопічність існування повністю інтегрованого, згуртованого суспільства, Рада Європи визнає його швидше як ідеал, до якого варто прагнути і над яким працювати. Виховування солідарності визначається як ключовий пріоритет, який допоможе мінімізувати розбіжності та диференціацію [4].

Культура є вагомим фундаментом для формування конфліктної чи кооперативної моделі національної безпеки, як і міжнародної безпеки.

Культурні розбіжності можуть призводити до конфліктів між етнічними групами, які не обов'язково проживають у межах однієї держави, що виводить конфлікт за національні межі. Оскільки культура детермінує поведінку акторів, з метою уникнення війн і конфліктності розглядається питання про можливість зміни культурних паттернів з метою впливу на поведінку. Культурні зміни можуть тягнути за собою появу альтернативних ідентичностей, що можуть справляти вплив на систему національної безпеки, зокрема її інтереси та пріоритети. Конфлікт ідентичностей колективних спільнот, відсутність толерантності в міжкультурній взаємодії, взаємне неприйняття, недовіра, невизнання, травматичні синдроми минулого виступають глибинними факторами конфліктності.

Отже, побудований на культурних параметрах простір дає можливість ідентифікувати ціннісні індикатори колективної спільноти, межі/кордони культури компромісу та готовності поступатись, втрачати і набувати, реагувати на подразники і загрози, формувати відповідь на них з використанням певного арсеналу засобів та інструментів. Тож характеристики й параметри соціокультурного простору та індикатори, що дають змогу вимірювати його цілісність, носять для керування системою національної безпеки фундаментальний характер.

Тож, виносячи за дужки цього дослідження економічні складові соціальної цілісності, ми зосередимося на соціокультурних, де в центрі будуть почуття належності. Почуття належності – поняття, дуже близьке до ідентичності, якщо розуміти ідентичність ширше, ніж самоафіліацію зі спільнотою, яка поділяє спільні культурні, релігійні характеристики. Належність поряд з названими вище критеріями поширюється також і на соціальну участь та володіння на рівних умовах правами на реалізацію власних можливостей, почуття належності до соціальних та політичних інститутів і процесів.

Вимірами почуття належності, випрацьованими в академічних колах та апробованими в рамках міжнародних організацій, виступають:

- мультикультуралізм, толерантність та відсутність дискримінації;
- соціальний капітал або зв'язки;
- цінності та солідарність;
- очікування щодо соціальної мобільності;
- інтеграція та соціальна афіліація [5; 6].

Головною функцією цілісності соціального простору є об'єднання інтересів усіх членів спільноти з метою реалізації ефективного державного будівництва, а в контексті національної безпеки – для коректної ідентифікації загроз і конструювання відповідей на них, у спосіб, коли одні члени

спільноти не сприймають певні державні дії як загрозливі для інших. Така цілісність стосується як горизонтальних зв'язків між різними групами в суспільстві, так і вертикальних – між людьми і органами влади. У разі наявності дефіциту горизонтальних зв'язків мають місце передумови конфлікту, слабкі ж вертикальні зв'язки демонструють дефіцит довіри між населенням і владою. У будь-якому випадку відсутність соціальної цілісності чи згуртованості робить державу вразливою до зовнішніх загроз, а систему національної безпеки слабо керованою. Соціальна цілісність є фундаментальною передумовою розбудови стійкості.

Надзвичайно важливим є виховання соціальної згуртованості на загальнонаціональному рівні, оскільки самі по собі сильні локальні та регіональні зв'язки можуть лише загострювати розбіжності між локальними чи регіональними групами, внаслідок чого не виграє загальнонаціональна згуртованість.

При цьому Рада Європи, як і ООН, ЄС і Організація з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) розглядають соціальну згуртованість не як гомогенізуючу концепцію, базовану лише на традиційних формах соціальної інтеграції, таких як ідентичність, поділяння спільної культури, дотримання подібних цінностей. Поряд із цими параметрами концепція розробляється як така, що придатна для мультикультурних суспільств. Стратегія соціальної згуртованості стосується дій, які надають кожному громадянину, кожній особі можливість доступу до забезпечення базових потреб; розвитку; захисту своїх прав; забезпечення гідного існування й соціальну впевненість [7; 8; 9; 10]. Тобто повага до соціальної різноманітності виводиться як пріоритетна, а «єдність у різноманітності» – вже є усталеним гаслом на позначення підходу до соціокультурної політики розвинутих демократичних держав з ліберальними традиціями. З огляду на декларування Україною прихильності європейським цінностям та конвергенції підходів до політичного управління з ЄС, такий підхід потребує особливої уваги академічних та експертних кіл.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ЦІЛІСНОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Цілісність соціокультурного простору тісно взаємопов'язана з проблематикою духовної, культурної, інформаційної, політичної, економічної єдності соціуму, нації, держави. За цими важливими напрямками доводиться констатувати значну фрагментованість українського соціуму.

Відчуття взаємопов'язаності регіонів у громадян України є слабким; людям бракує розуміння, що їхній добробут та успіх залежать також і від решти країни. Більшість українців переконані, що області та регіони мало пов'язані між собою та мало залежать одне від одного. Хоча є й обнадійливі сигнали: міжрегіональну залежність усе ж відзначають представники молодшого покоління, а також громадяни України, які частіше переїжджають з одного регіону в інший [11, с. 12].

При цьому більшість у різних регіонах ідентифікують себе з українським громадянством, хоча для різних регіонів ці показники різняться за «абсолютністю» такої ідентифікації [12, с. 28]. Ще більш красномовними є ці особливості, якщо порівняти їх з показниками самоідентифікації жителів різних регіонів України з громадянством вже три десятиліття неіснуючого СРСР, коли така ідентифікація в регіональному зрізі коливається від 20 % до 40 і 50 % із заходу на схід і південь відповідно [12, с. 28]. Проте варто зазначити й оптимістичний момент: високі показники ідентифікації з радянським минулим жителів південних та східних областей усе ж більш ніж удвічі поступаються їхній самоідентифікації із громадянством України. Варто також наголосити, що за цих обставин швидше йдеться про певну ностальгію за минулим (у т. ч. навіяну російськими пропагандистськими інформаційними й телевізійними продуктами, що цілеспрямовано ідеалізують радянську добу), а не про конструювання майбутнього.

Соціологи констатують [13] виразні регіональні відмінності щодо релігійного й конфесійно-церковного самовизначення українських громадян: в Україні ведуть діяльність три православні церкви: ПЦУ, УПЦ МП, УПЦ КП, з якими себе ідентифікує певна частка жителів у різних регіонах. При цьому значна частка православних віруючих визначають себе «просто православними», без ототожнення з певною церквою, що, очевидно, свідчить про небажання ідентифікувати себе з

існуючим церковним розколом. При цьому жителі всіх регіонів України демонструють досить високий рівень толерантності до сповідання інших релігій.

Фрагментованою в регіональному розрізі була і залишається політична культура населення України, що характеризується відсутністю консенсусу щодо низки ключових питань державного розвитку: від підтримки проголошення державної незалежності України і оцінки комуністичного минулого [14; 15; 16; 17] до візії майбутнього поступу.

Водночас треба зауважити, що попри об'єктивні та суб'єктивні складнощі, зумовлені непростим історичним спадком, агресивною політикою Російської Федерації та тривалим ігноруванням соціокультурної проблематики самою українською державою та суспільством, усе ж маємо значний потенціал для формування цілісного соціокультурного простору України. Значною мірою цей потенціал визначається спорідненістю поглядів на основні соціальні, економічні, політичні проблеми, пріоритети життєвих цінностей жителів різних регіонів. Це підтверджується як кількістю, так і якістю досліджень, проведених в Україні останніми роками [11; 12]. Погляди жителів різних регіонів України щодо бажаної моделі соціально-політичної організації суспільства і держави є близькими. Ідеться, наприклад, про перспективу жити в демократичній країні; важливою цінністю для українців незалежно від їхніх політичних уподобань є боротьба за власні права. Що стосується питання мови, що є важливим у контексті формування соціокультурного простору, і яке часто використовують у політичних спекуляціях для провокування регіонального розколу, то хоча ситуація менш однорідна порівняно з національною самоідентифікацією, проте також не така, що могла б слугувати перепорою для формування соціокультурної цілісності України: щонайменше дві третини мешканців у всіх регіонах вважають українську мову рідною – як єдину рідну чи одночасно з російською. Водночас немає жодного регіону, де б третина чи більше мешканців вважали рідною виключно іншу мову, а не українську [12, с. 26].

Очевидним є факт, що збереження й зміцнення української державності потребує посилення інтегрованості України, що неможливо без формування її цілісного соціокультурного простору. При цьому об'єктивні складнощі в безпековому, політичному, економічному, соціальному та інших вимірах, що наразі стоять перед Україною, треба сприймати не лише як виклик, що відволікає увагу та ресурси від соціокультурної проблематики, а і як можливість, адже докорінні зміни у функціонуванні суспільства є слушною нагодою і для соціокультурних трансформацій.

Сьогоднішні екзистенційні виклики, що постали перед українським суспільством водночас відкривають і нові перспективи для формування цілісного соціокультурного простору України з головним фокусом на майбутнє, а не на минуле. Відкриваються можливості для творення нового, об'єднуючого загальноукраїнського нарративу, що відповідатиме на питання якою ми хочемо бачити Україну завтрашнього дня, і що не викликатиме заперечення жителів різних регіонів.

Звісно, це не означає, що фокус на формуванні об'єднуючого для всіх регіонів нарративу України майбутнього може вирішити всі проблеми, пов'язані з необхідністю формування загальнонаціональної ідентичності чи підмінити собою політику національної пам'яті. Утім, спрямованість на майбутнє, на розбудову модерної української держави має визначати вектор руху і формувати політику за всіма іншими напрямками, що робитиме її однаково привабливою для жителів усіх регіонів.

Навіть традиційно складне для нашої держави питання мови також має враховувати сучасні тенденції. Якщо і світовим трендом, і пріоритетом сучасної державної політики в Україні є діджиталізація, то логічним стане докладання зусиль для створення громадянам зручного цифрового доступу до основних сервісів, локалізованих українською мовою.

Тренд діджиталізації та зростання інтересу до ІТ потребує також особливої уваги до українізації відповідної навчальної літератури, відео-уроків, програмного забезпечення для розробників. Не є таємницею, що середній рівень володіння англійською мовою в Україні наразі доволі низький, тож значна частка молодих програмістів вивчають мови програмування за російськими книжками, навчальними відеоматеріалами та онлайн-сервісами. Молоде покоління громадян активно користується онлайн-послугами, вивчає програмування та суміжні спеціальності, і якщо йому буде доступніше та зручніше застосовувати рідну мову, то це сприятиме «лагідній» українізації, що, безперечно, не викликатиме спротиву.

При формуванні цілісного соціокультурного простору України важливим є обмін кращим досвідом між громадами з різних регіонів, вбачається корисним створення спеціалізованих міжрегіональних форумів, у межах яких громади з усієї країни об'єднувалися б для обміну досвідом за різноманітними напрямками. Необхідно на державному рівні сприяти посиленню всебічних комунікацій між регіонами. Потрібні державні програми стимулювання співпраці між середніми і вищими навчальними закладами та науковими установами з різних областей країни. Корисним було б фінансування з державного або місцевих

бюджетів регулярних шкільних екскурсій до інших регіонів, щоб уже зі шкільного віку молоді громадяни відчувати цілісність країни, а також знали, що на інших територіях живуть такі ж самі люди, як і вони. Позитивною практикою могло би стати запровадження певних пільг для вступу до вищих навчальних закладів абітурієнтів з інших областей, адже, приміром, львів'яни, що отримують освіту в Дніпрі та Харкові, чи одесити, що отримують освіту в Чернівцях та Івано-Франківську, краще відчуватимуть єдність країни, ніж їх ровесники, які ніколи не виїжджали за межі свого краю.

Державне сприяння мають отримати міжрегіональні культурні обміни – регулярні гастролі українських театрів, виконавців популярної, народної і класичної творчості; виставками, колекціями музеїв. Посилення культурних міжрегіональних зв'язків в Україні – це без перебільшення питання національної безпеки, яка не буває ані безкоштовною, ні прибутковою, але ще дорожче вартує суспільству і державі її недооцінка та недофінансування. При цьому державна підтримка має надаватися на прозорих умовах, на конкурсній основі й моніторитися на предмет недопущення зловживань.

Окрему увагу варто приділяти розбудові, модернізації та постійній підтримці мереж бібліотек в Україні з постійним поповненням їхніх фондів україномовними виданнями вітчизняної та перекладеної літератури. Для значної частини населення бібліотеки залишаються єдиною платформою отримання легальної можливості задовольнити освітні, інформаційні, культурні та інші читацькі потреби (споживання «піратського» контенту в мережі Інтернет є нелегальною і шкідливою опцією). Окрім регулярного поповнення книжкових фондів, також необхідно модернізувати бібліотеки, перетворюючи їх на сучасні мультисервісні центри, орієнтовані на інформаційні, культурні, просвітницькі, соціальні потреби громадян [18]; інформаційні й соціально-комунікаційні хаби, інструменти формування громадянського суспільства та соціокультурного простору.

Потрібно більше інформувати громадян про взаємозалежність і взаємне доповнення областей України, про успіхи міжрегіональної співпраці, про те, як бізнесмени з одних регіонів створюють робочі місця в інших, як інвестують у місцеву інфраструктуру в різних куточках країни, відновлюють місцеві пам'ятки архітектури тощо.

Необхідно приділяти більше уваги популяризації досягнень нашої держави, активніше розповідати про історії успіху – як держави в цілому, так і окремих постатей з різних регіонів, про внесок українців у світову історію. І не лише сюжетами на телебаченні і публікаціями в пресі та

інтернет-виданнях, але й створенням художніх та документальних фільмів, телесеріалів, що міститимуть розповіді про успішних українців та життєстверджуючі сторінки історії України. Наразі, звертаючись до історії, вітчизняна кіноіндустрія частіше фокусується на драматичних і трагічних сторінках. Натомість громадяни, що мають потребу в позитивному контенті, переглядають у мережі Інтернет російське кіно, яке глорифікує російську та радянську історію. Ці глядачі отримують хибне враження ніби історія України – це історія поразок, а історія Росії та СРСР – історія успіху. Це сприяє консервації ситуації, коли частина населення починає ідентифікувати себе з іншою державою – тією, яка має створений кінематографом образ більш успішної, ніж власна. Тож варто більше зосередитися на історіях успіху України та її громадян, бо це позитивно сприйматиметься жителями різних регіонів і викликатиме прагнення ідентифікувати себе з цими успіхами.

В майбутньому необхідна спеціальна державна політика, що стимулювала би інвестиції в туристичну інфраструктуру, а також робила внутрішній туризм економічно привабливим і доступним для громадян. Потрібне створення якісних і сучасних циклів телепередач і друкованих видань, що розповідатимуть про малознайомі туристичні місця України, а також створення відповідного зручного в користуванні та цікавого інтернет-контенту.

Важливим чинником формування цілісного соціокультурного простору України має стати посилення міжрегіональної бізнесової співпраці в Україні. Спільні економічні інтереси – важливий чинник формування спільної ідентичності, натомість наразі торговельні і виробничі зв'язки деяких українських прикордонних областей краще розвинуті з регіонами сусідніх держав, аніж з іншими областями України.

Спорідненою умовою є формування ефективного внутрішнього ринку праці. У контексті діджиталізації вбачається доцільним створення ефективної й доступної загальнодержавної електронної бази даних зі зручними інтерфейсом та мобільним додатком, що допомогло б роботодавцям у пошуку персоналу, а громадянам України – оперативно отримувати інформацію про всі доступні опції працевлаштування в інших областях власної держави.

Зосередження в процесах формування цілісного соціокультурного простору України на процесах модернізації, проведенні вигідних для жителів усіх регіонів реформ (з обов'язковим урахуванням їх соціального ефекту) також сприятиме протидії деструктивним впливам Російської Федерації, яка використовує регіональне різноманіття України, у тому

числі в питаннях мови, релігійних конфесій, історичної пам'яті тощо для провокування соціально-політичної дестабілізації, поглиблення існуючих та створення нових ліній розподілу в українському соціумі. При цьому російські пропагандистські наративи переважно спрямовані в минуле – апеляція до міфів про «триєдиний народ» часів Київської Русі, про досягнення і «стабільність» за часів Радянського Союзу, культивування перемоги в Другій світовій війні тощо.

Поруч із заборонаю в Україні російських пропагандистських каналів комунікації, важливо також створювати і популяризувати власне українські наративи, переважно спрямовані в майбутнє. Адже, як показують соціологічні дослідження, якщо серед жителів різних регіонів є суттєві відмінності щодо оцінок минулого, то все ж переважає спільне бачення базових цінностей, що визначають бажаний вектор розвитку в майбутнє – демократія, забезпечення прав людини, здоров'я, щасливе сімейне життя, матеріальне благополуччя, можливості для самореалізації.

Формування цілісного соціокультурного простору України потребує комплексного переосмислення підходів, що застосовувалися раніше: замість акценту на спробах переконати жителів одних регіонів прийняти ціннісні настанови, культурні особливості, моделі взаємодії та соціальної організації інших регіонів – доцільно зосередитися на творенні нового, об'єднуючого загальноукраїнського наративу модерної й успішної України, водночас стимулюючи посилення всебічних зв'язків і взаємозалежності між усіма областями держави.

РОЗДІЛ 3

НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР: ДЕРЖАВНІ СТРАТЕГІЇ В НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТАХ

Одним із принципово важливих напрямів суспільної рефлексії соціокультурної поліфонічності, а почасти – і світоглядної амбівалентності амбівалентності українського суспільства є вироблення стратегій державної політики щодо осмислення та реалізації проектів національної візії майбутнього. Малоймовірною видається перспектива, що подібні проблемні сфери можуть досягнути нормалізації поза системною правотворчою діяльністю та без розробки стратегічних підходів до розв’язання та стабілізації загального суспільного клімату. Значні глобальні та локальні трансформації покладають у цьому контексті особливе навантаження на державу як на продуктивну силу суспільства та вимагають ефективної відповіді органів державної влади на існуючі виклики.

Водночас «видимість» нормативного поля – доступність як в офіційних базах даних, так і на найрізноманітніших спеціалізованих ресурсах, створення тематичних колекцій, їх систематизація, наповнення, експертне коментування є важливим елементом функціонування відповідних сегментів інформаційного простору. Власне, одним з напрямів діяльності бібліотек, тим більше національних, є забезпечення такого функціонування. Серед політико-правових ресурсів НБУВ представлені колекції матеріалів як ретроспективного, так і сучасного спектра.

Національні стратегії української держави щодо соціокультурних різноманіття і єдності, висвітлені в низці актуальних нормативних документів, можуть бути об’єднані у дві групи: стратегії розвитку, що передбачають за тими чи іншими напрямами державне сприяння, а також стратегії включення, спрямовані на подолання фрагментації соціокультурного простору. Цій меті, очевидно, слугуватимуть загальні стратегії, оскільки фактор соціокультурного різноманіття та реалізованості є невід’ємною частиною національного розвитку.

Так, національна Стратегія людського розвитку наголошує на актуальності «розширення можливостей реалізації потенціалу і свободи особистості, її громадянської активності заради формування згуртованої спільноти громадян, здатних до активної творчої співучасті в гармонійному, збалансованому та сталому розвитку держави» [18]. Серед визначених показників людського розвитку ключовим елементом є

права людини, де базовими є дві основні цінності: гідність та рівність, які утверджують розуміння того, що немає жодного права, яке було б важливішим за інші.

До стратегій розвитку можна, зокрема, віднести проблематику громадянського суспільства, його стан та динаміку, оскільки в кризових умовах завданням саме громадянського суспільства є самоорганізована координація інтересів між різними соціальними групами та налагодження соціального діалогу в публічному просторі. На основі традицій, інтересів та цінностей громадянське суспільство знаходить свій розвиток шляхом формування суспільної згоди та розвитку системи ефективного партнерства. Зокрема, у процесі інституціоналізації відносин між різними релігійними, етнічними та іншими соціальними групами взаємодія на базі громадянського суспільства створюються механізми узгодження інтересів та стабілізації конфліктів, є фактором гармонізації складних відносин.

Розвиток громадянського суспільства починається із внутрішньої комунікації між громадянами, що передбачає визнання своїх прав та здатність сідати за стіл переговорів представників різних соціальних груп. Лише за таких умов визнання та погодження громадянських цінностей може бути нормативно закріплене державою. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки [19] є вже третім подібним документом, а послідовне схвалення відповідного документа демонструє визнання державою громадянського суспільства невід’ємним елементом побудови розвинутої, демократичної країни. На сьогодні інститути громадянського суспільства працюють у більшості суспільних сфер: у сфері захисту прав людини та громадянина, представлення інтересів різних груп громадян, надання соціальних та інших послуг, провадження благодійної та волонтерської діяльності, реалізації освітніх і культурних проєктів, захисту довкілля, проведення аналізу реалізації державної політики, моніторингу діяльності органів влади, провадження антикорупційної діяльності та ін. Стратегічний державний підхід до належного застосування механізмів громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, створення сприятливого і безпечного середовища для діяльності інститутів громадянського суспільства та їх членів сприяє закономірному активному відгуку інститутів громадянського суспільства на виклики сучасності.

Реалізація соціокультурної інклюзивності, включення різних варіантів переживання загальнонаціональної ідентичності у єдиний об’єднуючий

національний проєкт забезпечується реалізацією прав як окремих громадян, так і найрізноманітніших спільнот, відтак логічно в контексті саме забезпечення суспільної єдності розглядати Національну стратегію у сфері прав людини [20]. Серед стратегічних напрямів у документі варто виокремити забезпечення прав корінних народів і національних меншин. Досягнення цієї мети передбачає визначення статусу корінних народів України; приведення законодавства України, яке регулює питання національних меншин до міжнародних стандартів (Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин; Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин); забезпечення умов для розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин, міжкультурного діалогу; реалізацію ініціатив із захисту прав і свобод корінних народів на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя з використанням міжнародно-правових механізмів та утримання цього питання на міжнародному порядку денному.

Є сенс погодитись із науковцями, які констатують актуальність визначеної проблематики для абсолютної більшості держав, як і наразі з її невірешеністю, оскільки і «дотепер ні на універсальному, ні на регіональних, ні на національному рівнях повністю не усунуто тих глибинних причин, котрі й породжують проблеми національних меншин» [21]. Водночас слід погодитись із висновком про те, що «українська держава з перших днів свого незалежного існування взяла курс на забезпечення прав для розвитку та самоствердження всіх етнічних груп населення, які проживають на її території. Для цього створена і постійно поновлюється необхідна правова база, ухвалюються декларації та закони, що гарантують права осіб як представників національної меншості, а також права етнічних груп як колективних суб'єктів» [22].

В Україні питання національно-культурного самовизначення історично формувалося протягом багатьох десятиліть. Вирішення **мовного питання** процес тривалий та складний, що зумовлене глобальністю поставленого завдання – консолідації суспільства, де мають бути враховані як європейські цінності транскультуралізму, так і суспільний консенсус щодо єдиної державної мови. Мовна картина, притаманна українському суспільству, є багатоаспектною, що поєднує проблеми співіснування статусів як мов (дискримінованих, загрожених, престижних тощо), так і мовних практик (білінгвізм або мультілінгвізм, диглосія); постколоніальності та інерційності; постоталітарності з проблематизованими

громадянськими компетенціями, від неконфронтаційних практик до труднощів розмежування приватного і публічного чи узгодження прав і обов'язків; соціальної психології, зокрема, відчуття легітимності/престижності в контексті групової належності, ідентичності. У цій ситуації важливим є визначення засадничих принципів мовної політики України, і тут можна погодитись із думкою про те, що тут має йтися про «перетворення мовного різноманіття на фактор збереження цілісності та забезпечення політичної стабільності суспільства». Умовами цього є формування плюралістичної системи цінностей суспільства, дотримання принципу захисту прав меншин, поєднання символічного насильства з боку держави та ліберального принципу вільного вибору мови спілкування. Слушною є думка про те, що в країнах із соціокультурним розколом населення досягнення національної єдності є не передумовою модернізації, а її наслідком. Запорукою можливості поєднання різних принципів мовної політики є перетворення України на країну, яка здатна інтегрувати системи цінностей різних етнічних груп, які, попри різні оцінки історичних подій, постатей, політичні ідеології тощо, пов'язують своє майбутнє з геополітичною реалією, ім'я якій – Україна» [23].

На сучасному етапі як на рівні висновків науковців [24; 25], так і на рівні інституціоналізованих стратегій [26] домінує думка про те, що, по-перше, мовна політика і практика напряму пов'язані з консолідуючою ідеєю про національну ідентичність, та, по-друге, мають формуватися навколо мінімізації конфліктності на мовному ґрунті.

Важливо, що в Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» [26] наголошується на формуванні розвинутого і функціонального мовного середовища та культурного простору, у якому житиме та розвиватиметься покоління нинішніх дітей. Дослідники теорії поколінь вважають, що представники цього покоління приєднуюватимуться не до структур чи організацій, а до способу життя і мислення; активно обговорюватимуть ідеї та етапи реалізації проєктів перед їх втіленням у життя; знання та навички набуватимуть і розвиватимуть за посередництва неформальних горизонтальних зв'язків та способів отримання інформації, а не в рамках офіційних інституцій. Тому необхідно створити всі умови для продуктивної комунікації та взаємодії українців між собою як запоруки їх ефективного особистісного і професійного розвитку.

Продовжуючи цю тему, також варто звернути увагу на Стратегію національно-патріотичного виховання [27]. Важливим висновком документа, особливо в контексті формування заходів на рівні установ

культури, є наголошення на необхідності вибудовування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості не тільки на прикладах героїчної боротьби українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, а й на знаннях про досягнення наших співвітчизників та їхній внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту; висвітленні внеску представників корінних народів та національних меншин та громадян інших держав у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України, процес її державотворення, вітчизняну наукову, духовно-культурну спадщину.

Предметне наповнення Стратегії зосереджене на формуванні української громадянської ідентичності (утвердження суспільно-державних (національних) цінностей, розвитку громадянської ідентичності); військово-патріотичному вихованні (формування готовності до захисту України, громадського сприяння безпеці та обороні та підвищення престижу військової і спеціальної державної служби; формуванні науково-методологічних і методичних засад національно-патріотичного виховання (розвиток цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання) та підтримці і співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства [28].

Як зазначалося на початку цього розділу, проаналізовані документи, що представляють офіційну візію щодо соціокультурних процесів у контексті національної єдності можуть бути об'єднані у дві групи: вище проаналізовано стратегії розвитку, водночас суспільна інклюзивність потребує залучення також стратегій включення тих груп населення, що з якихось причин є вилученими із загальних процесів. Зауважимо, що соціально значущим питанням є інтеграція в українське суспільство ромської національної меншини, що пов'язано в першу чергу з тим, що роми не мають власної країни і відповідно їхні права не можуть бути захищені нормами міжнародного права; крім того, через свої національні і культурні особливості ця спільнота перебуває в додатковій ізоляції від суспільства [29]. Утім, питання інтеграції ромів найперше потребують розв'язання соціально-економічних проблем, тоді як культурна сфера тут зосереджена здебільшого всередині спільноти, куди практично не потрапляють зовнішні впливи.

Значно масштабніші проблеми як за кількістю людей, яких вони стосуються, так і за рівнем травматизму та складністю розв'язання є ті, що спричинені агресією Росії й окупацією українських територій.

Вироблення державної стратегії щодо них є завданням настільки ж важливим, наскільки складним у силу обмеженості інструментарію, коли йдеться про окуповані території та проблеми окремих громадян і спільнот, спричинених російською агресією; рівнем навантаження на всі інститути, покликані працювати із цими проблемами; відсутністю суспільного консенсусу щодо багатьох аспектів питання. Загалом тут можна виділити дві принципові складові: реінтеграція територій та проблеми громадян, яких безпосередньо торкнулась війна.

Хоча реінтеграція тимчасово окупованих територій залишається в центрі уваги, як мінімум експертної та політичної, якщо не громадської, нерозв'язаність цілої низки проблем зберігає свою актуальність.

Одним з елементів виконання цього завдання стало схвалення Кабінетом Міністрів України Стратегії **інформаційної реінтеграції** Донецької та Луганської областей [30]. Ідеться про інституціональні заходи, серед яких налагодження механізму реалізації інформаційної політики органами виконавчої влади на місцевому рівні в Донецькій та Луганській областях і залучення інститутів громадянського суспільства до розроблення та виконання заходів Стратегії. Інструментальні заходи для територій, прилеглих до тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях передбачають нейтралізацію впливу телерадіомовників з тимчасово окупованих територій, забезпечення стійкого і повного покриття територій, прилеглих до тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, сигналом українських телерадіомовників та ін.

Загалом можна погодитись із доволі багатьма висновками про те, що технічні аспекти інформаційної діяльності – власне, забезпечення трансляції українського мовлення на непідконтрольні території, залишаються пріоритетними для влади. Проте зводити проблему інтеграції мешканців непідконтрольних територій до української громадянської спільноти тільки до забезпечення трансляції видається неефективним. Необхідно чітко визначити ідеологічне, смислове наповнення контенту, який має транслюватися, з тим, щоб сприяти інформаційній реінтеграції. Виробляти стратегічні напрями інформування, контент та його зміст слід взуруючись на ефективні маркери, що здатні виступати об'єднуючими смислами. Надзвичайно важливим є вироблення і переконлива трансляція чітких меседжів щодо візії спільного майбутнього в Україні. Важливі меседжі закладено в документі щодо забезпечення процесу комунікації з громадянами, які проживають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), яка повинна базуватися, зокрема на таких засадах як утвердження,

що Україна – це справедлива держава, у якій панують не лише принцип верховенства права і закону, але також і моральний принцип справедливості: українська держава бере до уваги і розуміє обставини, у яких опинилися тимчасово окуповані території, внаслідок встановлення та здійснення загального контролю збройними формуваннями Російської Федерації та її окупаційною адміністрацією. Ще один важливий тезис полягає в тому, що тільки європейська інтеграція України може повністю розкрити весь потенціал України як незалежної держави.

По-друге, важливо наголосити на освітньому та просвітницькому векторах інформаційної політики для реалізації визначених завдань Стратегії. Достатній рівень громадянської компетентності, сформована система національних цінностей, базових економічних, політичних, культурних уявлень є обов'язковою передумовою її ефективності.

Не менш важливо розуміти специфіку аудиторії для якої призначене інформування: окуповані території Криму і Сходу (попри принципові відмінності, спільні з інформаційної точки зору риси територій, що перебувають під контролем окупаційних адміністрацій дають змогу говорити про їх населення як одну категорію респондентів); прифронтові зони, населення яких перебуває в стані постійного стресу, зокрема і через інформаційні подразники; загальноукраїнська аудиторія, чие сприйняття співгромадян на окупованих територіях залежно від ситуації є більше або менше стигматизованим. Погодимось із тим, що зусилля у сфері інформаційної політики щодо сприяння реінтеграції ТОТ мають спрямовуватися на досягнення та розв'язання завдань збільшення рівня сприйняття та довіри громадян до державної політики реінтеграції; зміцнення згуртованості українського суспільства, досягнення прийнятного рівня консенсусу щодо шляхів реінтеграції; подолання дезорієнтованості та поляризації, амбівалентності в суспільних орієнтаціях та настроях, напруги внаслідок негативних настанов, стереотипів серед різних груп населення; зміцнення зв'язків в українському суспільстві, збереження соціальних зв'язків громадян України з громадянами, які проживають на ТОТ [31].

Водночас варто виходити з того, що на окупованих від 2014 р. територіях вже можна констатувати сформовану регіональну квазіідентичність, що базується на штучно створеній моделі регіональної соціальної пам'яті, сконструйованих образах «регіонального свого» і «українського чужого». Внаслідок перебування в замкнутому інформаційному середовищі та посилення російського інформаційного впливу мешканці окупованих територій ще більше тяжіють до «сильної руки», патерналізму та інших

російсько-радянських цінностей. Тож стратегія інформаційної реінтеграції має спрямовуватись на нейтралізацію цих явищ [32].

На жаль, ще далеко не всі поставлені в Стратегії завдання було реалізовано за час дії документа, термін якого спливає, хоча він поки зберігає свою чинність. На сьогодні вкрай актуальним є оновлення Стратегії інформаційної реінтеграції ТОТ та Плану дій щодо її реалізації.

Проблемою іншого рівня є анексія Криму та його реінтеграція в умовах практично унеможливлення використання різних каналів комунікації між цією територією та рештою території України. Метою Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя [33] є забезпечення інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої території України, створення інформаційними інструментами передумов для відновлення територіальної цілісності та суверенітету України. Реалізація Стратегії передбачає виконання низки завдань, зокрема реалізацію державної інформаційної політики щодо Криму за принципом «єдиного голосу»; утвердження в українському та міжнародному інформаційному просторі стратегічних наративів обов'язкового відновлення територіальної цілісності України; забезпечення культурно-інформаційних прав усіх мешканців АРК; мобілізацію інформаційними інструментами міжнародної підтримки у справі відновлення територіальної цілісності України. Комунікативними завданнями Стратегії щодо різних аудиторій, які сегментуються за принципом цільових груп, зокрема з урахуванням етнопонаціональної та регіональної специфіки, визначено формування в мешканців півострова розуміння невідворотності відновлення територіальної цілісності України та розуміння майбутнього в складі України, відсутності сприйняття процесу відновлення територіальної цілісності як загрози для себе, розуміння політики держави на період тимчасової окупації та потреби використання тих можливостей, які надає Україна своїм громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території; формування розуміння в закордонних аудиторіях статусу Криму (невизнання спроби анексії Російською Федерацією) та ін.

Також у документі означені загрози реалізації Стратегії, зокрема активні дипломатичні, інформаційні та культурні заходи Російської Федерації, спрямовані на поширення пропаганди про «законність» тимчасової окупації на підставі «права на самовизначення» та про відсутність порушень прав людини на Кримському півострові. Крім того, розкрито характеристики інформаційного середовища, у якому передбачено реалізацію Стратегії, що охоплює три різних виміри: кримський інформаційний простір, загальноукраїнський та міжнародний, включно з інформаційним простором РФ.

Пізніша Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [34] одним із найважливіших елементів політики реінтеграції тимчасово окупованої території визначає застосування інклюзивного суспільного діалогу за участю інститутів громадянського суспільства, залучення їх до процесу підготовки та реалізації політики і механізмів установлення та підтримання миру.

Відновлення порушених прав громадян України, що так чи інакше постраждали від агресії РФ, потребує системної роботи як з боку держави, так і місцевих органів влади та громадянського суспільства. З 2014 р. в Україні прийнято велику кількість законів, постанов, концепцій, планів і меморандумів, що мали б винести в пріоритет діяльність держави у сфері відновлення порушених прав. Деякі з цих документів вже втратили свою чинність, але, на жаль, не актуальність.

У 2017 р. в Україні було ухвалено Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 р., тож час її дії 1 січня 2021 р. закінчився, а нової довготривалої програми дій на момент втрати чинності документа створено не було. Натомість необхідність прийняття стратегічного плану діяльності держави щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб гостро відчувають як самі переселенці, так і державні та громадські організації всіх рівнів. На загрозливість такої ситуації звертали увагу і наші європейські партнери. Зокрема, фахівці Норвезької ради у справах біженців у своєму дослідженні наголосили, що інтеграція ВПО здебільшого відбувається на місцевому рівні, утім станом на березень 2021 р. в жодній області України не прийнято спеціальної програми інтеграції переселенців, а чинні заходи здебільшого обмежуються індивідуальними виплатами та заходами соціального захисту. Затримка з прийняттям нової стратегічної програми щодо інтеграції ВПО на державному рівні, на думку фахівців Норвезької ради у справах біженців, негативно впливає на розвиток регіональної політики інтеграції ВПО та ефективне бюджетне планування для вирішення проблем переселенців, оскільки місцеві органи влади і самоуправління здебільшого використовували її за основу та як орієнтир для своєї роботи [35].

Тим важливішою подією виглядає схвалення 28 жовтня 2021 р. Кабінетом Міністрів України Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року [36]. Разом із цим документом уряд також прийняв операційний план реалізації Стратегії інтеграції ВПО

у 2021–2023 рр. і впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року. Очевидно, що повномасштабне вторгнення лютого 2022 р. ситуацію із ВПО погіршило в рази, додавши до неї величезну кризу біженців. Як українці, що виявились переміщеними в межах України, так і ті, хто був змушений залишити країну, стали, серед іншого, серйозним викликом і для нагального забезпечення, так і в контексті післявоєнного відновлення України. Попри принципові зміни, що відбулись, Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб залишається наразі чинним документом – окремі питання, що стосуються постраждалих від агресії, в тому числі і ВПО, унормовуються урядовими рішеннями, тоді як напрямки стратегічного вирішення проблеми не переглядались.

У загальній частині документа зазначається, що через триваючу збройну агресію Російської Федерації проти України для значної частини внутрішньо переміщених осіб внутрішнє переміщення триває роками та вже набуло характеру зтяжнього. Проте більшість заходів, що вживалися державою до цього часу, є заходами реагування, які певною мірою не відповідають сьогоdnішній ситуації. Водночас пріоритетним напрямом у політиці щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб на найближчий період повинне стати прийняття середньострокових рішень, спрямованих на забезпечення житлом, працевлаштування, соціальний захист внутрішньо переміщених осіб, доступ до освіти, медичної допомоги, документів, які посвідчують особу та підтверджують громадянство України, залученості до прийняття рішень на місцевому рівні та користування інструментами місцевої демократії, впровадження яких значним чином сприятиме інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі територіальні громади.

Стратегія спрямована на вдосконалення державної політики у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб та здійснення державою всіх належних та доступних для людей заходів для розв'язання проблем, пов'язаних з негативними наслідками внутрішнього переміщення, яке виникло внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Попри низку суттєвих критичних зауважень і конкретних пропозицій до тексту нової Стратегії інтеграції ВПО до 2024 р. сам факт прийняття цього документа усіма учасниками українського суспільства оцінений як безумовно позитивний крок. Схвально зустріли новий стратегічний документ у сфері захисту прав ВПО і наші міжнародні партнери. Великі сподівання покладаються в суспільстві на те, що нова Стратегія інтеграції ВПО стане більш реальним, і, що важливіше, більш реалізованим документом у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні.

На завершення розгляду національних соціогуманітарних стратегій варто звернутися до прагнення України посилити безпекову складову держави в системі колективної безпеки, що зумовлює актуальність питання європейської та євроатлантичної інтеграції України. З метою досягнення стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору та забезпечення його підтримки громадянами сформовано Стратегію комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року [37].

Стратегія спрямована на налагодження системної інформаційної взаємодії (комунікації) під час реалізації стратегічного курсу євроатлантичної інтеграції та підвищення рівня поінформованості українського суспільства щодо відповідних реформ. Результатом реалізації Стратегії має стати наближення теми євроатлантичної інтеграції України до цільових аудиторій через інтенсивну інформаційну взаємодію (комунікацію) з питань євроатлантичної інтеграції, акцент якої має бути перенесений із поширення інформації про НАТО та військове співробітництво України з цією Організацією на висвітлення внутрішньодержавних реформ і заходів євроатлантичної інтеграції, спрямованих на досягнення Україною критеріїв членства в Організації Північноатлантичного договору, що сприятиме політичному, економічному, оборонному, військовому, ресурсному, безпековому та правовому розвитку держави, відчутному для Українського народу.

Підсумовуючи проведений огляд, варто наголосити на тому, що в кризових умовах, нестабільної внутрішньої та зовнішньополітичної ситуації, пошук, із усіма помилками та перемогами цього процесу, ефективних інструментів та механізмів стратегічного розвитку країни, так чи інакше спрямований на відновлення і розвиток її стратегічного потенціалу та розбудови держави в цілому. Довгострокова ефективна робота за проблемними питаннями та перспективними напрямками, їх подолання та розвиток визначаються правильним вибором стратегічних орієнтирів, що дають змогу якнайкраще реалізувати потенційний людський капітал та інші ресурси.

ПРОБЛЕМИ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У КОНТЕКСТІ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ПРОЦЕСІВ

Уже восьмий рік поспіль Україна переживає найбільшу у своїй історії гуманітарну кризу, пов'язану з окупацією Кримського півострова та збройним конфліктом на території Донецької і Луганської областей. Питання ВПО на восьмому році військового конфлікту на Сході України та окупації Криму так і не увійшло повноцінно в дискурс громадсько-політичного обговорення в інформаційному просторі держави: експерти констатують низький рівень обговорення проблеми в медіа [38]; **проблема внутрішнього переміщення залишається недостатньо репрезентованою та проговореною у всіх формах наративів в Україні**. Ідеться не лише про інформаційну присутність, а й про той факт, що для оцінки справжньої ситуації з ВПО не вистачає якісного та централізованого аналізу [39].

Ця проблема сягає нечіткості та невідповідності міжнародним стандартам визначення статусу ВПО [40], оскільки в міжнародному праві внутрішнє переміщення існує як констатація фактичного стану особи. Згідно з міжнародними документами громадяни перестають розглядатися як ВПО, коли вони більше не потребують жодної спеціальної допомоги і захисту та можуть користуватися своїми правами без дискримінації, що виникла через їхнє переміщення [41].

Вразливість ситуації посилюється тим, що в різних нормативних актах міжнародних організацій ідеться про більш широку категорію – населення, постраждале від конфлікту, у той час як у правовому полі України фігурує тільки внутрішньо переміщена особа. В українських реаліях довідка ВПО фактично виступає дозвільним документом доступу до всіх державних послуг, оскільки тільки вона, в умовах відсутності права власності на нерухомість у новому місті проживання, підтверджує зв'язок переселенця з новою громадою. Таким чином, через необхідність і обов'язковість постійного підтвердження свого статусу ВПО відбувається певна правова і соціальна дискримінація вимушених переселенців порівняно з іншими категоріями українського суспільства.

Різноманітні вимоги і обмеження під час оформлення в Україні спеціального статусу переселенця призвели до ситуації, коли **держава не володіє чітким уявленням про узагальнений портрет ВПО** – їх чисель-

ність, соціальний стан, регіони переміщення, рівень інтеграції в нових громадах, коло вирішених питань і нерозв'язаних проблем. Соціальний портрет переселенців в Україні практично мало досліджений, проте навіть ті відомості, якими оперують міжнародні, державні та громадські інституції засвідчують суттєві зміни після переселення. За даними МОМ, відбулася вимушена професійна переорієнтація частини переселенців, пріоритетними сферами працевлаштування для яких у таких обставинах стали транспорт, торгівля, послуги та обслуговування. Найменше проблем із працевлаштуванням мали переселенці, чиї підприємства (банківські установи, великі торговельні мережі, навчальні чи медичні заклади, комерційні установи тощо) були централізовано перевезені на підконтрольні Україні території [42]. Утім, працевлаштування свідчить не тільки, і не стільки про рівень та можливості мати роботу. Працевлаштування виступає і джерелом коштів на прожиття, і водночас найважливішим засобом самореалізації та адаптації до нових умов. Дослідження 2021 р. підтвердило, що більшість ВПО відчують погіршення свого матеріального становища після переселення через нижчу зарплату на новому місці та відсутність достатньо оплачуваної роботи в приймаючій громаді [43, с. 29]. У переселенців і досі менше соціального капіталу, ніж у місцевого населення, а освіта та досвід роботи ВПО не завжди відповідають попиту на місцевому ринку праці [43, с. 14].

Зазначені проблеми, що виникли ще у 2014–2015 рр. на початку масового переселення українців на підконтрольні уряду території, не тільки не втратили своєї актуальності та гостроти і сім років поспіль, але й спричинили нові виклики як для самих переселенців, так і для приймаючих територій і громад.

На різні аспекти проблеми трансформації соціального статусу переселенців звертають увагу фахівці Інституту економіки промисловості Національної академії наук України. Вчені констатували, що переселенці, залишивши свою соціальну групу і втрачаючи свій попередній статус, унаслідок різних, як правило, незалежних від них причин, у багатьох випадках вже не здатні увійти до інших соціальних груп, тобто одержати новий статус. ВПО фактично втратили статус членів тих територіальних громад, де жили раніше, і не отримали в юридичному сенсі цей статус за новим місцем поселення за винятком тих випадків, коли вони отримали нерухомість. У такому разі, наголошують вчені, ВПО взагалі можуть випадати із соціальної ієрархії [44, с. 163].

Аналіз можливостей і наслідків впливу переселенців на розвиток територіальних громад виявив, що для працездатного контингенту

негативні наслідки пов'язані з високим рівнем незайнятості або із зайнятістю, яка не відповідає їхньому освітньо-професійному рівню. Натомість і для самої громади створюється додаткова конкуренція, яка супроводжується напруженістю на ринку праці [44, с. 251]. Водночас більшість об'єктів соціальної інфраструктури виявилася не готовими до різких коливань чисельності населення під час внутрішнього переміщення.

Для самих ВПО обставини вимушеного переселення стали причиною різкого зниження рівня матеріального добробуту, і багато хто зі статусу «матеріально забезпечених» перейшов у статус «нових (раптово) бідних» [45]. Отже, вже 2016 р. і міжнародні, і українські фахівці вказували на суттєві зміни в економічному становищі внутрішньо переміщених осіб, трансформацію їхнього соціального і професійного статусів, складнощі адаптації на новому місці проживання. Попри певні намагання української влади й органів місцевого самоврядування акцентувати увагу на розв'язанні зазначених проблем, вони зберігаються і дотепер.

Загалом, як підтверджують експерти МОМ, доступ до житла і засобів до існування, забезпечення прогнозованого доходу родини є головними чинниками, що впливають на рішення внутрішньо переміщених осіб залишитися в місцях нинішнього проживання, або продовжити переміщення, зокрема і за кордон [46, с. 2].

Семирічний досвід існування в українській державі масштабної трагедії вимушеного переселення, викликаної військовим конфліктом на Сході України та анексією Криму, засвідчує, що в інформаційному просторі не відбувається всебічного обговорення різноманітних аспектів соціокультурних проблем внутрішньо переміщених осіб. Утім, односторонність зображенням проблем переселенців може мати серйозні негативні наслідки. Зокрема, під впливом суспільних комунікаційних заходів та інформаційного простору, де ВПО представлені виключно як неблагополучна в матеріальному і соціальному плані категорія населення, може формуватися стереотип особи вимушеного переселенця, що позначатиметься не тільки на сприйнятті українськими громадянами представників цієї верстви наших співвітчизників, але й на самих переселенцях. На цю особливість сприйняття певних груп населення звертає увагу американська дослідниця М. Кідд, що вивчала архетипи та стереотипи окремих груп. Вона зазначає, що стереотипи як певні умовності легко використовувати як заміну для більш широкого представлення характеру людини [47]. Зображення журналістами архетипів окремих персонажів, щоб посилити сформовані стереотипи, закріплює негативні образи цілих груп у суспільстві. У деяких випадках відсутність різнопланової

репрезентації в поєднанні зі стереотипними образами може призвести до самообмеження і спроб вписатися у встановлені суспільством ролі замість формування інших варіантів соціальної поведінки. Таким чином, результатом необ'єктивного відображення ВПО в інформаційному просторі може стати посилення в переселенців проявів патерналістських настроїв, поведінкових стереотипів, що характеризуються споживацтвом, пасивністю та надмірною вимогливістю до інших.

Тим більш небезпечними виявляються українські реалії, де навіть у тій частині повідомлень у засобах комунікації, що присвячена питанням життя ВПО, увага акцентується не стільки на потребах переселенців, скільки на діяльності політиків, бізнесменів, представників місцевої влади, які час від часу проявляють «сплески» уваги до проблем цієї категорії населення. Журналісти зрідка звертаються по коментар до самих переселенців, часто висвітлюючи ВПО як недостатньо ініціативну категорію населення [48, с. 158].

Натомість така репрезентація внутрішньо переміщених осіб не відповідає дійсності. Попри величезну кількість великих і малих проблем внаслідок вимушеного переміщення переселенці досягли значних результатів і суттєвого прогресу як особисто, так і групами в нових громадах.

Реальним підтвердженням соціальної адаптації та інтеграції ВПО в нову спільноту можна вважати не тільки створення умов для якісного життя на новому місці, а й прагнення переселенців плідно працювати на користь всієї громади. Свідченням такого прагнення можна вважати зацікавленість переселенців в активній участі в місцевих програмах, публічному житті нових територіальних громад, використанні різних інструментів демократичного самоврядування на місцях. Відповідні ініціативи існують у різних сферах життя територіальної громади – підприємництва, житлового будівництва, освіти, медицини, соціального захисту, культури тощо. Вони затверджуються органами місцевого самоврядування та фінансуються з місцевого бюджету, тож абсолютно логічним є спрямованість цих ініціатив саме на членів місцевих громад. Проте вже на початку такої співпраці можуть виникати реальні проблеми як для переселенців, які юридично залишаються «невидимками» для приймаючих об'єднаних територіальних громад, так і для органів влади ОТГ. Оскільки за українським законодавством ВПО не вважаються місцевими мешканцями, переселенці не включаються до програм місцевого самоврядування та відповідних розрахунків бюджетних асигнувань як на етапі планування, так і на етапі отримання й реалізації бюджетних субвенцій та кошторисів. Тож на місцевому рівні виникають

певні диспропорції щодо намірів органів влади приймаючих громад підтримувати переселенців та залучати їх до місцевих програм через брак правових підстав і фінансових можливостей.

Виходом із ситуації можуть стати спеціальні заходи й ініціативи, спрямовані на різні категорії населення, зокрема й переселенців, що окремо повинно зазначатися в програмних завданнях і асигнуваннях. На жаль, державні програми, розроблені спеціально для бізнес-підтримки ВПО, практично відсутні. Натомість активну підтримку в цій сфері виявляють різні міжнародні організації та держави-партнери України. Реальним шляхом розв'язання проблем ВПО на місцевому рівні є залучення фінансових і матеріальних ресурсів через гранти і донорські програми міжнародних фондів та установ, використання можливостей українського і світового бізнесу, пропозицій європейських партнерів [49].

Серед тих установ і організацій, що активно долучилися до співпраці з місцевими громадами варто виділити Данську Раду у справах біженців (Danish Refugee Council – DRC) та її підрозділ – Данську Групу з розмінування (Danish Demining Group – DDG). Як незалежна неурядова, неприбуткова гуманітарна організація DRC-DDG ставить за мету надання захисту від переслідування біженцям та внутрішньо переміщеним особам (ВПО), а також пошук довгострокових рішень проблем біженців і переселенців.

Вагомий внесок у розбудову співпраці з органами державної влади і місцевого самоврядування проводить офіс Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН) в Україні. Починаючи з 2014 р., УВКБ ООН тісно співпрацює з урядом України і громадськістю, надаючи правову, матеріальну та соціальну підтримку самостійно та в партнерстві з іншими міжнародними і місцевими організаціями. Данська Рада зосереджує свою діяльність на захисті прав і свобод ВПО, поліпшенні умов їхнього життя та знаходженні для них довгострокових рішень; працює над створенням можливостей для громад біженців, внутрішньо переміщених осіб та інших осіб, котрі постраждали внаслідок конфлікту на всій території України.

Ще одним прикладом такої співпраці місцевих громад і міжнародних фондів є діяльність благодійного фонду «Карітас», який має понад 30 регіональних організацій у 15 областях України. БФ реалізує свою діяльність, у тому числі й за рахунок фінансової підтримки уряду Німеччини. Велику роботу у сфері підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні проводить і Міжнародна організація з міграції. За період 2015–2020 рр. в Україні майже 6 тис. переселенок та жінок, які постраждали від конфлікту,

отримали гранти на професійне навчання, самозайнятість та мікропідприємництво (в Україні жінки становлять понад 60 % внутрішньо переміщених осіб, тому значна частина програм МОМ направлена на гендерні ініціативи підтримки ВПО) [50].

Надійними партнерами у справі розбудови ініціатив і програм з вирішення питань ВПО та адаптації їх у приймаючі громади виступають як зарубіжні організації (Програма розвитку ООН, Офіс Ради Європи в Україні, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Норвезька рада у справах біженців (NRC), Фонд «Освіта для демократії» тощо), уряди країн-партнерів (Данії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Швейцарії, Швеції, Японії), так і вітчизняні фонди та установи (ГО «КримSOS», ГО «Донбас SOS», БФ «Право на захист» тощо).

Досвід внутрішнього переміщення в Україні доводить, що найбільш активно переселенці намагаються навчитися основам підприємницької діяльності, оскільки часто на новому місці не можуть знайти вакансій, які б відповідали їхньому професійному рівню і сфері працевлаштування. До того ж програми і гранти міжнародних організацій та благодійних фондів спрямовані на тих переселенців, які займають активну життєву позицію, здатні кардинально змінити не тільки місце проживання, а й сферу життєдіяльності, самостійно шукають виходу зі складних життєвих обставин, у яких опинилися. А на це, перебуваючи в стані вимушеного переміщення, спроможні далеко не всі громадяни. Відтак вважати, що кожний переселенець зможе самостійно організувати за рахунок грантів чи будь-якої іншої допомоги власну справу, створить для себе, а може й для інших осіб робоче місце і фундамент для життєзабезпечення, було б вкрай помилковим уявленням. Як свідчить статистика, навіть за умов мирного життя та звичних обставин лише 5–10 % загального населення є успішними підприємцями, бо для цього потрібні не тільки бажання, але й спеціальні знання, особливі риси характеру і хист [51, с. 15]. Тим більш важливими виглядають успіхи внутрішньо переміщених осіб, які впоралися зі складними життєвими обставинами та завдяки своїй наполегливості і сумлінній праці створили успішні комерційні проекти.

Представники ВПО за період вимушеного переміщення показали неабияке зростання в розвитку власних ініціатив, які одночасно змінюють на краще життя й приймаючі громади. Навколо активістів із числа переселенців і місцевих мешканців створюються нові громадські організації, метою яких є вже не тільки захист прав ВПО і допомога в розв'язанні їхніх чисельних проблем, але й налагодження суспільного діалогу з

місцевою і центральними органами влади в інтересах всієї об'єднаної територіальної громади, що стала новим домом для ВПО.

Попри різні умови і можливості для роботи практично в кожній області України створено ініціативні групи ВПО. Вони виконують дуже різну важливу і корисну роботу, об'єднуючи навколо себе креативних, активних та наполегливих громадян як з числа переселенців, так і представників місцевих громад, на практиці долучаються до вирішення окремих питань різних категорій населення. Опинившись у складних умовах вимушеного переселення, ВПО часто стають активними ініціаторами розвитку місцевих громад, фундаторами нових суспільних ініціатив.

Оцінка результативності системного вирішення проблем ВПО багато в чому залежить від наявності чітких програмних засад на державному рівні, що будуть реалізовані різноманітними програмами і заходами на місцях. Саме тому чи не найбільш нагальною потребою часу для вирішення питань вимушених переселенців у контексті соціокультурних процесів в Україні постає необхідність підготовки стратегічного плану дій української держави на майбутній період.

Нова загальнодержавна програма інтеграції ВПО має базуватися також і на затвердженій Указом Президента України і прийнятій у березні 2021 р. Національній стратегії з прав людини. Серед очікуваних результатів ця Стратегія передбачає прийняття загальнодержавної політики інтеграції внутрішньо переміщених осіб, що відповідає Керівним принципам ООН щодо переміщення осіб усередині країни, стандартам Ради Європи щодо прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб, а також основоположним документам у сфері захисту прав людини [52].

Важливою умовою розробки довготривалих рішень щодо внутрішньо переміщених осіб має стати партисипативний підхід, який передбачає свідому активну участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичних та інших життєвих рішень. Ігнорування ролі переселенців та громадян, чії права постраждали внаслідок конфліктів, може стати каталізатором маргіналізації окремих категорій ВПО, привнесення дестабілізаційних ризиків у процеси інтеграції вимушених переселенців на нових місцях проживання. На тому, аби напрацювання довготривалих стратегій для ВПО базувалося на принципах партисипативної демократії, активно наполягають самі переселенці, які за сім років вимушеного переселення змогли довести спроможність креативно мислити і самостійно вирішувати цілий комплекс складних проблем.

Накопичений за роки досвід вимушеного переселення в Україні, викликаного військовим конфліктом на Сході та анексією Криму, свідчить про

недоліки в інформаційній політиці держави. В українському комунікаційному просторі фактично відсутнє всебічне обговорення різноманітних аспектів проблем внутрішньо переміщених осіб, що спричиняє односторонній характер їх висвітлення окремими інформаційними матеріалами.

Серед найважливіших потреб, як і раніше, зберігає свою надзвичайну актуальність проблема житлового забезпечення. Запропоновані державою рішення доки не мали серйозних результатів, і поява нових житлових програм навряд чи зможе зняти гостроту проблеми житла.

Більш успішними виявилися програми співпраці з міжнародними партнерами у сфері працевлаштування і професійної переорієнтації ВПО. Активні дії громадських організацій і благодійних фондів, співпраця з місцевими територіальними громадами сприяли професійній адаптації переселенців, залученню ВПО до соціальних програм, створенню за їх участю нових креативних ініціатив і суспільних проєктів.

Тож вирішення важких завдань наслідків тривалого переміщення вимагає трансформації сучасних стратегій і пошуку нових нестандартних рішень. Тільки за умов належної підтримки на міжнародному, державному і місцевому рівнях загальні зусилля всіх зацікавлених сторін можуть стати підґрунтям для кардинальних змін у розв'язанні складних соціокультурних проблем вимушеного переміщення в Україні і відновлення порушених прав переселенців.

ВИСНОВКИ

Складність та незавершеність національно-консолідаційних процесів в Україні визначаються багатьма чинниками, серед яких одними з найважливіших є різномірність українського соціуму, значна інерційність впливів стереотипів минулого, відсутність системного бачення причин, що можуть стримувати реалізацію оголошених завдань та впливати на тривалість невизначеності змістового контенту національної ідеї та її впливу на консолідаційні процеси. Збереження багатьох проявів цього негативного явища в сучасних умовах зумовлене усталеними традиціями поколінь, зокрема на родинному, побутовому рівні, невизначеністю державних пріоритетів у гуманітарному просторі та негативними зовнішніми впливами. При цьому йдеться не лише про російську пропаганду, про серйозні впливи російського політикуму/капіталу в інформаційному просторі України, а й про суттєві донедавна позиції російської освіти, науки і культури, сфери науково-технічної інформації, що залишаються важливими трансляторами в Україну головних досягнень світової цивілізації. Позбутися цього Україна зможе лише шляхом інтенсивної інтеграції у європейський й світовий науковий, культурний і діловий інформаційний простір. Він привносить в українське суспільство зовсім інші світоглядні, інтелектуальні й духовні цінності, інший тип культури, який витісняє зі свідомості людей рудименти тоталітарного, ізоляціоністського, зрештою маргінального, мислення.

Проблеми утвердження національної ідентичності в сучасних реаліях пов'язані з засадничими світоглядними уявленнями й патріотичними переконаннями людей, їхньою громадянською позицією, з ідеалами гуманізму і свободи, що є основою європейського цивілізаційного вибору України.

У той самий час нині на суспільному і державному рівні постають серйозні й відповідальні завдання, пов'язані з «больовими точками» культурного порубіжжя, питаннями соціальних зрушень, також треба враховувати важливість формування чіткого комплексного уявлення про їх особливості, зокрема вимушеного внутрішнього переміщення в Україні та його забезпечення як специфічної проблеми сучасного українського суспільства в соціокультурному контексті.

Концептуально важливою є активізація інформування громадян про взаємозалежність і взаємне доповнення регіонів України, про успіхи міжрегіональної співпраці, популяризації досягнень як держави в цілому, так і окремих постатей з різних регіонів; фокусування на історіях успіху

України та її громадян, що позитивно сприймалося б жителями різних регіонів і викликало прагнення ідентифікувати себе із цими успіхами.

Особливої уваги заслуговують питання аналізу стану й структури суспільства в цілому, модернізації та проведення вигідних для жителів усіх регіонів України реформ (з обов'язковим урахуванням їх соціального ефекту), вирішення специфічних проблем сучасного українського суспільства, наприклад, чіткого комплексного уявлення про особливості вимушеного внутрішнього переміщення в Україні внаслідок воєнних конфліктів, та його забезпечення, зокрема в соціокультурному контексті.

Для реалізації стратегічного курсу на інтеграцію у європейський культурний і ціннісний простір Україна обирає прогресивну та перевірену світовим досвідом багатьох і, передусім європейських, провідних країн інтеграційну модель, що фокусується на універсальних цінностях, якими є рівність, солідарність, свобода спілкування та повага до розмаїття, права людини і верховенство права. За такого підходу не втрачається й національна ідентичність, яка стабілізує державу, та зберігаються ціннісні й нормативні регулятори самоідентифікації особи. Як демонструє ціннісний аналіз, українське суспільство у цілому до такої моделі готове.

За результатами проведеної оцінки результативності системної інформаційно-культурної політики реінтеграції територій, які постраждали від зовнішньої агресії, до українського соціокультурного простору наголошено на важливості залучення до розробки довготривалих рішень мешканців регіону із стійкою національною позицією та застосування партисипативного підходу, який передбачає свідому активну участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації соціокультурних, політичних та інших життєвих рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Україна: шлях до консолідації суспільства : національна доповідь / С. І. Пирожков, Ю. П. Богущький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін. ; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ. 2017. 336 с.
2. Про Стратегію національної безпеки України : *Указ Президента України від 12 лютого 2007 року № 105. Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>
3. Рябчук М. Дві України – кінець амбівалентности? *Критика*. 2015. № 1–2 (207–206). С. 2–12.
4. Revised Strategy for Social Cohesion. *European Committee for Social Cohesion, Council of Europe*. Strasbourg, 2004. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf
5. Jenson J. Defining and Measuring Social Cohesion. *Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development*. London, 2010. 34 p.
6. Ernesto O. Social Cohesion. Inclusion and a Sense of Belonging in Latin America and the Caribbean. Santiago de Chile : ECLAC, 2007. 168 p.
7. Promoting the Policy Debate on Social Exclusion from a Comparative Perspective: Trends in Social Cohesion, No. 1. *Council of Europe*. Strasbourg, 2002. 42 p.
8. Revised Strategy for Social Cohesion. *European Committee for Social Cohesion, Council of Europe*. Strasbourg, 2004. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf
9. Security through social cohesion: proposals for a new socio-economic governance. Trends in social cohesion, No. 10. *Council of Europe Publishing*. 2004. 137 p.
10. Community Security and Social Cohesion Towards a UNDP Approach. *United Nations Development Programme*. December 2009. 50 p.
11. Україні – 30. Від Незалежності до взаємозалежності. Дослідження програми «Arena». 2021. URL: <https://arenaresearch.org/wp-content/uploads/2021/07/UA-Ukraine-at-30-From-independence-to-interdependence.pdf>
12. Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційний аспект. *Національна безпека і оборона*. 2017. № 1–2 (169–170).
13. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2020рр. *Центр Разумкова : вебсайт*. 2020. С. 13. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf
14. Динаміка трансформацій уявлень про суспільний ідеал в українському

суспільстві : аналіт. зап. / О. С. Онищенко, Ю. М. Половинчак, М. М. Хилько [та ін.] ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2020. С. 22.

15. Хилько М. М. Політична культура населення України: аналіз ступеня консенсусу, інтегрованості, міжнаціональної злагоди. *Вісн. Харків. нац. ун-ту: питання політології*. № 493. 2006. С.197–209.

16. Україні – 29. Де ми зараз та куди прямуємо? Фонд «Демократичні ініціативи ім. Лька Кучеріва» : вебсайт. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraini-29-de-mi-zaraz-ta-kudi-pryamuemo>

17. Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo>

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. № 225/2021 «Про Стратегію людського розвитку». *Верховна Рада України. Законодавство України: вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>

19. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

20. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.02.2021 № 119/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

21. Ткаченко С. В. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин : навч. посіб. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_5_sory.pdf

22. Лихач Ю. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення прав національних меншин в Україні. *Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 3. С. 27–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzipiend_2010_3_5

23. Перегуда Є. В. Модель мовної політики у поліетнічному суспільстві: кейс України. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : електрон. наук.-практ. журн.*. Одеса : НУ «ОЮА». 2016. Вип. 1. С. 92–96. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7311>

24. Шмагун А. В. Завдання та перспективи української моделі мовної політики. *Вчені зап. Тавр. нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія :*

Держ. упр. 2020. Т. 31 (70), № 3. С. 193–197. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/35.pdf

25. Кулик В. Мовна політика в багатомовних країнах. Закордонний досвід та його придатність для України. Київ : Дух і Літера, 2021. 312 с.

26. Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» : Розпорядження КМУ від 17.07.2019 р. № 596-р. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#Text>

27. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

28. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року : Розпорядження КМУ від 9.10.2020 р. № 1233-р. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80#Text>

29. Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 28.07.2021 р. № 866-р. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text>

30. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 539-р. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2018-%D1%80#Text>

31. Заходи інформаційної політики щодо сприяння реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей : аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень.* URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/zakhodi-informaciynoi-politiki-schodo-spriyannya-reintegracii>

32. Топалова С., Українець О. Реінтеграція окупованих територій: інформаційна складова. *Аналітичний центр «Обсерваторія демократії».* URL: <https://od.org.ua/uk/%D1%80%D0%B5%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BE%D0%BA%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85-%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE/>

33. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1100-р. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-%D1%80#Text>

34. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» : Указ Президента України від 11 березня 2021 року № 117/2021. *Офіційне інтернет-представництво : вебпортал*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

35. Закірова С. Нова «Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб»: аналіз і застереження експертів і фахівців. *Громадська думка про правотворення*. 2021. № 17 (222).

36. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1364-р. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021-%D1%80#Text>

37. Про Стратегію комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року : Указ Президента від 11 серпня 2021 р. № 348/2021 р. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348/2021#Text>

38. Стеблина Н. Реформовані українські ЗМІ під час пандемії COVID-19: мажорний офіціоз від влади, «коронавірусна джінса» і трохи креативного контенту. *Інститут масової інформації*. 16.06.2020, URL: <https://imi.org.ua/monitorings/reformovani-ukrayinski-zmi-pid-chas-pandemiyi-covid-19-mazhornyj-ofitsioz-vid-vlady-koronavirusna-i33569>

39. Нестерова М., Соколовська О., Вершиніна В., Коношевич Н., Монастирський Є. Переселенці: життя до і під час COVID-19. С. 4. URL: https://radnyk.org/wp-content/uploads/2020/07/IDPs-life-before-and-during-the-coronavirus_ukr.pdf

40. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. *Офіс Ради Європи в Україні : офіц. вебсайт*. 2016. URL: <https://rm.coe.int/1680693ca7>

41. Рамкова програма Міжвідомчого постійного комітету з пошуку довгострокових рішень для внутрішньо переміщених осіб. *Агентство ООН у справах біженців, Представництво Норвезької ради у справах*

біженців в Україні. 2019. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2019/11/NRC_ramkova_program-PRINT-UNHCR.pdf

42. Гришко Л. Внутрішні переселенці в Україні – нові можливості, або Лабіринт з кукурудзи. *Deutsche Welle*. 02.06.2016. URL: <https://p.dw.com/p/1IyTD>

43. Критерії та індикатори інтеграції ВПО. Результати консультативних зустрічей із ВПО, представниками вразливих приймаючих громад та ключовими зацікавленими сторонами в Україні. *Представництво Данської ради у справах біженців в Україні : офіц. вебсайт*. 2021. 48 с. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/DRC_report_meeting_2021_ukr_A4%20preview.pdf

44. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.

45. Звіт за результатами аналізу проблем внутрішньо переміщених осіб в об'єднаних територіальних громадах. *Радник з питань ВПО*. 2018. С. 7. URL: https://radnyk.org/reports/problematic_idps/problematic%20issues%20related%20to%20IDPs%20in%20ATC%20report_radnyk_ukr.pdf

46. Залученість внутрішньо переміщених осіб. Інформаційна довідка. *Організація Об'єднаних Націй в Україні*. Черв. 2021. 6 с. URL: https://www.unhcr.org/ua/wpcontent/uploads/sites/38/2021/06/2021_Inclusion-of-IDPs_ukr.pdf

47. Kidd M. Archetypes, Stereotypes and Media Representation in a Multi-Cultural Society. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2016. Vol. 236. Pp. 25–28. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.12.007>.

48. Іванова О., Мойсеева О., Стеблина Н. Місцева преса : посіб. для ЗМІ. Як регіональним журналістам працювати за часів нових медіа та кризи демократії. Київ : ТОВ «Бізнесполіграф», 2019. 232 с.

49. Красненко М. Переселенці в нових громадах: потреби та включення в життя. *Благодійний фонд «Стабілізуєшн Сунпорт Сервісез» : вебсайт*. 18.01.2021. URL: <https://sss-ua.org/mediakompaniyi/pereselenczi-v-novyh-gromadah-potreby-ta-vklyuchennya-v-zhyttya/>

50. Еволюція жіночого лідерства: до та після переміщення. УВКБ ООН, *Агентство ООН у справах біженців. Представництво в Україні*. 5.03.2021 URL: <https://www.unhcr.org/ua/31719-%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%B4%D0%BE-%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%96%D1%81.html>

51. Карпюк Г. І. Основи підприємництва : навч. посіб. для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. Київ. 2021. 107 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/2021/04/19/Osnovy%20pidpryyemnytstva.pdf>

52. Національна стратегія у сфері прав людини. Затверджено Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#top>

Наукове видання

ОНИЩЕНКО Олексій Семенович,
ПОЛОВИНЧАК Юлія Миколаївна,
ХИЛЬКО Максим Миколайович та ін.

**Репрезентації поліфонічності національного
буття в державних національних
соціогуманітарних стратегіях:
стан та перспективи**

Редактор *Т. П. Дубас*
Комп'ютерна верстка *Н. О. Краніви*

Підписано до друку 24.12.2021 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 2,56. Обл.-вид. арк. 2,22.
Наклад 50 пр. Зам. № 24.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.